

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Попкової Оксани Анатоліївни

**на тему: «Комунікативно-прагматичний потенціал оказіональних
складних слів у газетному дискурсі початку XXI сторіччя»**

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 035 «Філологія»

Актуальність теми дослідження та її зв'язок із планами наукової роботи установи

Дослідження динаміки української літературної мови в ЗМІ – один із пріоритетних напрямів сучасної лінгвоукраїністики. Словотвірна система належить до одного з найбільш рухливих механізмів мови, постійно реагуючи на соціокультурні запити сучасного світу, уможливорюючи функціональну відповідність між словником і потребами мовної практики.

Дисертація О. А. Попкової – нове й актуальне слово фахівця української лінгвістики про внутрішні зміни мови під впливом сучасних цивілізаційних викликів – демократизації, глобалізації, цифровізації світу. Предмет дослідження – оказіональні складні слова в публіцистичному дискурсі сучасної української мови, теоретично осмислено з урахуванням зарубіжних і вітчизняних напрацювань у галузях граматики, комунікативної лінгвістики, когнітивістики, дискурсології. Джерельна база – достатньо переконлива, широка і охоплює більшість центральних газетних видань сучасної України. У роботі запропоновано і поглиблено всебічне розуміння комунікативно-прагматичної природи мовних засобів у ЗМІ внаслідок актуалізації конотативних, образно-оцінних складників семантики досліджуваних лексичних та фразеологічних одиниць, що зумовлює ситуативно марковану, діалогічно орієнтовану та сугестивну специфіку механізмів сучасних медіа.

Дисертацію виконано відповідно до науково-дослідних тем кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного

університету «Закономірності розвитку української мови і практика мовної діяльності» (шифр державної реєстрації 0117U001731), «Сучасний мовно-літературний та масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи» (шифр державної реєстрації – 0123U102953).

Наукова новизна результатів дисертації

У дослідженні О. А. Попкової вперше в українському мовознавстві на основі сучасних газетних текстів встановлено типологію складних слів-оказіоналізмів у комунікативно-прагматичному аспекті, що уможливило з'ясування їх структурно-семантичних, семантико-стилістичних та функціонально-стилістичних параметрів; класифікацію одиниць за лексико-тематичними критеріями та визначення їх контекстуально-семантичної парадигми.

Загалом наукова новизна дослідження детермінована комплексним підходом до аналізу комунікативно-прагматичної природи нових складних слів з урахуванням їхньої багатозначності, стилістичних, стильових вимірів та соціокультурних умов творення сучасних публіцистичних текстів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації є аргументованими, логічними і переконливими. Окреслену мету, що полягала в здійсненні аналізу okazіональних складних слів на матеріалі газетних текстів початку ХХІ ст. реалізовано в аспектах умотивування структурно-семантичної єдності твірних основ та комунікативно-прагматичного обґрунтування словотворчості, зумовленої позамовними та внутрішньомовними чинниками сучасної суспільно-мовної практики.

У дослідженні ґрунтовно представлено теоретико-методологічну базу, що спирається на сучасні перспективні напрями мовознавства, зокрема дискурсологію, лінгвоаксіологію, прагмалінгвістику та інші.

Авторка, беручи за основу погляди вітчизняних вчених-мовознавців, аргументовано обирає дефініцію одного із ключових термінів роботи: «Газетний

дискурс є процесом та результатом мовної комунікації в газетних медіа, відповідно газетний текст є продуктом такої діяльності в умовах масової комунікації, результатом цілеспрямованої комунікативної діяльності, спрямованої на обмін соціально важливою та актуальною інформацією (с. 42). Серед визначальних підходів до вивчення мови газет розглянуто: структурно-рівневий, жанрово-стильовий, соціокультурно детермінований, політично вмотивований, часовий, тематично орієнтований та ін.

Авторка визначає позамовні та внутрішньомовні процеси, які зумовлюють творення складних слів. Позамовні чинники охоплюють загальносвітові тенденції – цифровізації, глобалізації, демократизації та внутрішньо вмотивовані явища – соціально-політичні, культурно-історичні, екзистенційно-ціннісні, пов'язані передусім з війною. Внутрішньомовні чинники, зокрема закон мовної економії, можна доповнити реалізацією потенційних можливостей словотвірних ресурсів, автохтонізацією, що є визначальними для продукування нових слів у мові сучасних ЗМІ. Окреслюючи пріоритетні напрями вивчення складних слів в українському мовознавстві, дослідниця визначає аспекти, які охоплює комунікативно-прагматичний підхід до явищ словотвору: 1) спостереження за функціями новотворів як засобами інформування, впливу, оцінки, 2) визначення комунікативних інтенцій лексичної одиниці з характерними словотвірними формантами, 3) фіксація сприйняття/несприйняття висловлення з окаяоналізмом, його експліцитної та імпліцитної семантики (с. 52).

Систематизація теоретичних праць стала основою власної дефініції поняття «складне слово»: «лексична одиниця, яка об'єднує в собі семантику двох (або кількох) компонентів (основ) з інтерфіксом або без нього, співвідносних із мотивованим словосполученням, що слугує основою для творення якісно нового, більш об'ємного значення та характеризується цілісністю значення, становить неподільну мовну одиницю та виражає тлумачення одного стійкого поняття співвідносного з відповідною частиною мови» (с. 53).

Узагальнення досвіду мовознавців-теоретиків уможливило тлумачення власне ключового терміна дослідження – «окаяонального складного слова» –

лексичної інновації, утвореної шляхом поєднання двох (або кількох) основ (компонентів), що відображає індивідуальну авторську мовотворчість, функціонує у межах конкретного мовного контексту, вирізняється цілісністю значення, відхиленням від усталених норм літературної мови, має оцінно-експресивне забарвлення та семантичну новизну, і не є закріпленою в лексикографічних джерелах (с. 70).

Практичні розділи дослідження реалізують передбачені в роботі завдання – класифікацію дібраних з газет okazіональних утворень-комполітів, юстаполітів з урахуванням семантичних перетворень основ та з'ясування продуктивних моделей словотворення в сучасному інформаційному просторі.

В основі поділу okazіональних іменників-комполітів – лексико-семантичні групи та граматичні моделі творення слів за способом і характером поєднання їх основ. Серед лексико-семантичних груп переважають позамовно детерміновані реалії соціально-економічної та культурно-мистецької сфер (*купоноткарбованець, стьотбокомікс, ліфтофото*), назви політичних діячів (*жидотбандера, кулявлобівець*), суспільно-політичних явищ (*тітушкотсаварі, теротрожах*), побутових помешкань і промислових приміщень (*кототхата, хатотзавотд, борціотнабір*) та ін.

Семантика комполітних іменників-отказіоналізмів передусім зумовлена контекстуальним значенням компонентів, що через емоційну, почасти іронічну, оцінність уможливорює функцію впливу ЗМІ на масову свідомість. Це передусім постійно змінюваний виразно негативнооцінний суспільно-політичний словник, що охоплює назви: політичних діячів України (*баротнапастух, бульботфюрер, путіотчет*), виявів міжнародної взаємодії (*картотплегестано*) (с. 82 – 83).

Продуктивною є модель словотворення «основа іменника + -от + основа процесуального іменника з суфіксом або з нульовою суфіксацією». За цим зразком постійно розширюються і оновлюються низки назв з використанням українського суфіксального потенціалу: осіб за родом діяльності, суспільною та світоглядною позицією (*шапкоткрадій, траншотнадавач, рукотнеподавач, фейсботукозасновник, україотненависник*); соціально-політичних явищ

(трампотусовка, локишиновішання, пам'ятникотворення, реформошукацтво), соціально-економічних процесів: (банкопад, губернаторопад); культурних явищ (лінгвосамовдосконалення), виробничих процесів (трубопроводизація).

Виразно okazіональними та контекстуально зумовленими є моделі «основа прикметника + -о- + основа іменника з суфіксом або без нього». Серед них номінації осіб за соціальними, професійними, політичними ознаками (тугогаманець, різноваговик, єдиновіконник, правосекторист, диваноексперт, зеленотабір). Як явище мовної агресії і механізм російської інформаційної війни можна кваліфікувати okazіональні субстантиви на зразок *укрофашисти*, *укрокаратели*, *укронацисти*. Про їх появу в інформаційному просторі ще неокупованої Луганщини писала К. Д. Глуховцева (Глуховцева К. Вас переїхати чи ви мене пропустите (мовна і соціокультурна агресія в міському просторі Луганщини). 2015. *Культура слова*, 83, 85–89). В умовах сьогодення низка цих назв значно розширилася. Проте з'явилися і новотвори, в основі яких протиставлення власних національних цінностей і ворожих виразно негативнооцінних наративів.

Продуктивним у мові ЗМІ є творення okazіональних складних слів на основі слів давно запозичених з грецької чи латинської мов похідних, зокрема з компонентами: авто-, теле-, -манія, -кратія (*автомайданівець*, *веломайдан*, *бандократія*, *зрадоманія*, *зрадофіл*, *кварталократія*, *коровотерапія*, *халявотерапія*, *хамократія*). Утворені за таким зразком лексеми швидко зникають з інформаційного простору внаслідок мінливої соціально-політичної ситуації в країні, але залишаються в мовній свідомості як маркери відповідного історичного періоду української державності (*автомайдан*, *кварталократія*, *зеклоунократія*).

Значна словотвірна активність притаманна моделям із компонентами еко-, євро-, інфо-, теле-, зокрема на позначення назв: осіб (*єврозаробітчанин*, *євробляхер*, *телебрехун*, *телехазяїн*), реалій доби (*екобрязкальце*, *екоскотч*, *євроінкубатор*, *екобаза*, *європікнік* тощо). Мова газет засвідчує частотність уживання композитів з питомою основою недо- у препозиції (недодиктатор,

недополітик, недовійсько). Їхня особливість полягає у зміні семантики обох компонентів та високому ступені семантичної цілісності.

Виразно знижене стилістичне забарвлення мають одиниці сучасного політичного словника, утворені способом контамінації твірних основ (*хохлуй, путкель, путлер*). Додаткової зневажливої конотації таким словам додає їх графічне написання з малої літери.

Про тенденцію англізації лексикону свідчить активне творення okazіonal'nykh слів з компонентом -гейт (*Гонгадзегейт, Вагнергейт, коронагейт*), хоча в українській мові є вже усталені відповідники: *скандал, колотеча, осуд*. Реалії суспільного життя породили входження в українську мову низки слів із компонентом *корона-*: *коронакоп, короналіки, коронамаска, коронарейтинг, коронавідпустка, коронавітер* тощо. Фіксація таких одиниць стане джерелом вивчення історичних реалій доби майбутніми поколіннями українських мовознавців.

Тенденції словотворення композитів у мові газет засвідчують повернення у вжиток пасивного фонду української лексики, зокрема використання розмовних, застарілих, непродуктивних компонентів, що сприяє відновленню ресурсів мови у межах автохтонізації (*неповторночарівливий, пенькобіжний*).

Переважає більшість композитів не сприймаються як okazіonal'ni, оскільки відповідають закономірним внутрішнім моделям словотворення і виконують або комунікативно-прагматичну (*совково-олігархічний, політико-спекулятивний, новинноголодний, пропагандокерований*), або художньо-образну (*добродушно-позитивний, щедро-безкорисливий, напівпечально-філософський, росинково-прозорий, йорданно-чистий*) функції, що уможлиблює синтез сугестивного і естетичного в публіцистичному тексті.

Виразно негативно оцінений словник okazіonal'izmів поповнюють відфраземні прикметникові композити (*рускомірній, какоразнічний, хатоскрайній, шапкозакидальний, пальцевисмоктаний*), що свідчить про тенденцію формування лексикону низької експресії сьогодення.

Вияви процесів автохтонізації і інтернаціоналізації спостережено на прикладі групи іменників-юкстапозитів. Серед українських основ особливо продуктивні суспільно-політичні й абстрактні назви: *активіст, депутат, нардеп, політик, президент, суддя, держава, країна* (*активіст-корупціонер, депутат-гомофоб, нардеп-кнопкодав, політик-невдаха, президент-комік, суддя-праведник, держава-отруювач, країна-агресорка*).

У висновках до розділу справедливо наголошено на комунікативно-прагматичних особливостях творення та вживання okazіоналізмів, зокрема прагнення журналістів до оригінального висвітлення загальнодоступної інформації та її неочікуваної оцінки з метою привернення уваги читачів; стилістичного увиразнення функцій номінацій особи-діяча, назв нових реалій чи суспільно-політичних, культурних процесів; актуалізації в okazіональних номінаціях-прикметниках широкого спектру відносно-якісних ознак осіб та реалій; виразної соціальної конотації семантики іменникового і прикметникового okazіонального словотвору (с. 153).

У роботі проаналізовано комунікативне навантаження та прагматику okazіональних складних слів в українських газетних текстах. Показовою для них є категорія оцінності, яка уможливорює одну з функцій ЗМІ – впливу на суспільну свідомість. Рациональна оцінність непоказова для таких одиниць, але можлива, передусім у словах, утворених на основі компонентів з нейтральною семантикою: *блогер-мільйонник, електромайдан, бізнес-масштабування, екоскотч, єврозаробітчанин*. Такі лексеми, як правило, є вже не так okazіоналізмами, а швидше неологізмами, часовими маркерами, потенційними засобами поповнення загальномовного словника. Okazіоналізмам завжди притаманна експресивність, передусім емоційна, пор.: *єврозбочення, інформбулька, інформджунгли, інфосовок*. Сема рациональної оцінності відчутна в лексемах: *герой-холоднорівець, доброзичливець-благодійник, музика-самородок*, які не виявляють ознак okazіональності. Поглиблення б такого аспекту дозволило б розвинути теоретичні засади виокремлення okazіоналізмів та їх текстово-медійні семантико-словотвірні та функціонально-стилістичні

реалізації в мові ЗМІ. Логічним є акцент на стилістичних трансформаціях, пов'язаних з категоріями книжності, розмовності, жаргонності тощо. Деякі стилістично виразні одиниці вже увійшли до загальномовного словника, зокрема *віршотворець* з ремаркою урочисте (СУМ 20). Доповнення дослідження словниковими джерелами уможливило б реалізацію широкого спектру проблем – від функціональних виявів у мовній практиці до унормування в кодифікаційних джерелах.

Авторка дисертації зафіксувала деякі слова, які ми інтерпретуємо як ідеологеми, напр.: *рускомірний*, *єдинонеділімая* (одиниці зі збереженням графічного передавання фонетики з російської мови-джерела).

Окремим пунктом виокремлено графосемантику, яку пояснено як один із виявів мовного хаосу (с. 186). Це проблема не лише української лінгвістики, а славістики загалом. Мовознавці західнослов'янських мов тлумачать його як наслідок спрощеного підходу до мови у межах таблоїдизації культури. Це показове явище у мовній практиці газет, яке вимагає вивчення не лише з погляду закону мовної економії, а й в аспекті функціонального підходу до мовної норми.

Показано, що основним механізмом уможливлення провідної прагматичної функції оказіональних номінацій є стилістична категорія персонологійності, що реалізована через стратегію взаємодії з читацькою аудиторією.

Висновки до дисертації інформативні, вичерпні і відповідають поставленим завданням.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Дисертація О. А. Попкової належно апробована у відомих фахових збірниках наукових праць, виданнях, зареєстрованих у міжнародних наукометричних базах, широко представлена на різноманітних наукових заходах. Публікації виконані на належному науковому рівні, в основі яких достатня для виконання поставлених завдань кількість емпіричного матеріалу. Авторка дослідження опублікувала 15 наукових розвідок (8 одноосібних, 7 у

співавторстві), із них – 5 статей у фахових виданнях України; 5 – у зарубіжних виданнях, зокрема 2 у базі Web of Science та 1 у базі Scopus (Elsevier); 5 – засвідчують апробацію матеріалів дослідження на фахових конференціях, проведених в Україні.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

Наголошуючи на важливих для сучасної лінгвістики досягненнях, реалізованих у дисертації, звертаємо увагу на її дискусійну проблематику:

1. Поняттєву базу на належному рівні представлено в теоретичному розділі дослідження. Основну увагу звернено на лексико-граматичні критерії аналізу складних слів, натомість менше – заявленій у дисертації сфері їх функціонування – газетних текстах, специфіка яких вирізняється на тлі мовної практики загалом передусім комунікативно-прагматичними ознаками та функціями публіцистичного стилю. Ця сфера мовної комунікації дуже динамічна, що потребує уточнення теоретичних підходів до вивчення об'єкта і предмета дослідження.

2. У дисертації проаналізовано ретельно зібраний матеріал з українських газет поч. ХХІ ст., здійснено його класифікацію і аналіз з урахуванням теоретичного набутку з цієї проблеми в українському мовознавстві. Недостатньою в дослідженні є робота зі словниками. А це б уможливило чітку диференціацію: 1) okazіonalіzmів і нормативних одиниць, які фіксують кодифікаційні праці, напр. *бацилоносій* (СУМ 11. Т. I), 2) okazіonalіzmів і потенційних слів, які, хоч і не зафіксовані в лексикографічних працях, але відповідають усталеному в українській літературній мові моделям словотвору і не мають стилістичної конотації, напр.: *фейсбукозасновник* (пор. *іконописець* – СУМ 11. Т. IV), *сіткопряд* (пор. *шовкопряд* – СУМ 11. Т. XI) тощо; 3) okazіonalіzmів і слів, утворених внаслідок закону мовної економії (*борщонабір*, *гречкокомплект*); 4) okazіonalіzmів і стилістично маркованих одиниць, які входять до реєстрів загальномовних словників, напр. *кнопкодав* (СУМ 20 фіксує з позначкою *зневажл.*).

3. Уточнення потребують визначені в роботі лексико-семантичні групи лексики («сукупностей реалій» (с. 90), «осіб, предметів» (с. 96) тощо. Деякі групи повторюють семантичні особливості попередніх, напр. на с. 96 є «назви територій, місць подій» і нижче на с. 97 знову «назви подій», на с. 117 – «вияву емоції, оцінок» і на тій самій сторінці – «оцінних характеристик реалій».

4. У параграфі «Оказіоналізми як носії раціональної оцінки» є приклади емоційної оцінності (*бізнес-двіжусі, інфоцигани, єврозбочення, топгречконосій* та ін.), які суперечать критеріям раціональної оцінності, в основі якої об'єктивні властивості об'єкта та їх відповідність певним нормам або стандартам. Це передусім нейтральна об'єктивна оцінка на відміну від емоційної оцінки, яка виразно суб'єктивна.

Висловлені зауваження не впливають на загальну оцінку роботи й позитивне враження від дослідження.

Загальний висновок

Підсумовуючи, наголосимо на розв'язанні в роботі важливих проблем сучасної лінгвоукраїністики: наукового осмислення динамічних явищ у словотворенні української літературної мови в інтегративних зв'язках з дискурсологією, прагмалінгвістикою, когнітивістикою, теоретичного обґрунтування та комплексного підходу до структурування значного фактичного матеріалу. Її перспективу вбачаємо в поглибленні наукового апарату в галузі української граматики, можливостях досягнення динаміки літературної норми в діяхронному аспекті, застосуванні набутих знань для укладання лексикографічних видань та аналізу широкого спектра інновацій у мові.

Уважаємо, що дисертація Попкової Оксани Анатоліївни на тему: «Комунікативно-прагматичний потенціал okazіональних складних слів у газетному дискурсі початку ХХІ сторіччя» – це завершена самостійна кваліфікаційна наукова праця. Про її належно випрацюваний методологічний рівень свідчить наукова новизна, безсумнівна актуальність, рівень реалізації завдань, теоретична і практична цінність. Констатуємо, що робота відповідає вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти

і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019) та пп. 6, 7 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 341 від 21.03.2022, № 502 від 19.05.2023), а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» зі спеціальності 035 «Філологія».

11.08.2025

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, старший
науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу
стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН України

Тетяна КОЦЬ

